

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Bunker uit de Eerste Wereldoorlog op de Grote Markt van Diksmuide (W.-VI.)

Eindverslag van een toevalsvondst

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Bunker uit de Eerste Wereldoorlog op de Grote Markt van Diksmuide (W.-VI.)
Eindverslag van een toevalsvondst

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 301

AUTEURS

Marc Dewilde en Ine Demerre

JAAR VAN UITGAVE

2023

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke
instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the
Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE

Zicht naar het noorden op de onderzochte sleuf voor
elektriciteitsvoorzieningen op de Grote Markt van Diksmuide.
Copyright Onroerend Erfgoed, foto: Marc Dewilde

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroenderfgoed.be
www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding
4.0 Internationaal-licentie. Bezoek
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van
de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution
4.0 International License. To view a copy of this license, visit
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/KRUQ5416>
ISSN 1371-4678
D/2023/3241/372

BUNKER UIT DE EERSTE
WERELDOORLOG
OP DE GROTE MARKT VAN
DIKSMUIDE (W.-VL.)

Eindverslag van een toevalsvondst

MARC DEWILDE EN INE DEMERRE

INHOUD

1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN HET PROJECT 5

2 INLEIDING..... 6

3 DE ONDERZOEKSOPDRACHT, WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN HET ONDERZOEK, DE ONDERZOEKSVRAGEN EN HET VERDER ONDERZOEK..... 8

4 DE CONTEXT 10

4.1 LANDSCHAPPELIJKE CONTEXT 10

4.2 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE CONTEXT 10

5 BESCHRIJVING VAN DE SITE 13

5.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE 13

5.2 SPOREN EN STRUCTUREN 13

5.3 VONDSTEN 16

5.4 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE 16

5.5 SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE 17

6 SAMENVATTING 18

7 BIBLIOGRAFIE 18

8 BIJLAGEN 19

8.1 LIJST VAN ORIGINELE PLANNEN..... 19

8.2 LIJST VAN SPOREN 19

8.3 LIJST VAN FOTO'S 19

2 INLEIDING

Het centrum van Diksmuide onderging tussen 2016 en 2018 een ware facelift. Zowel de Grote Markt als enkele zijstraten werden aangepakt. Dat ging gepaard met zowel archeologisch vooronderzoek, opgravingen als ook archeologische begeleiding van de werken.

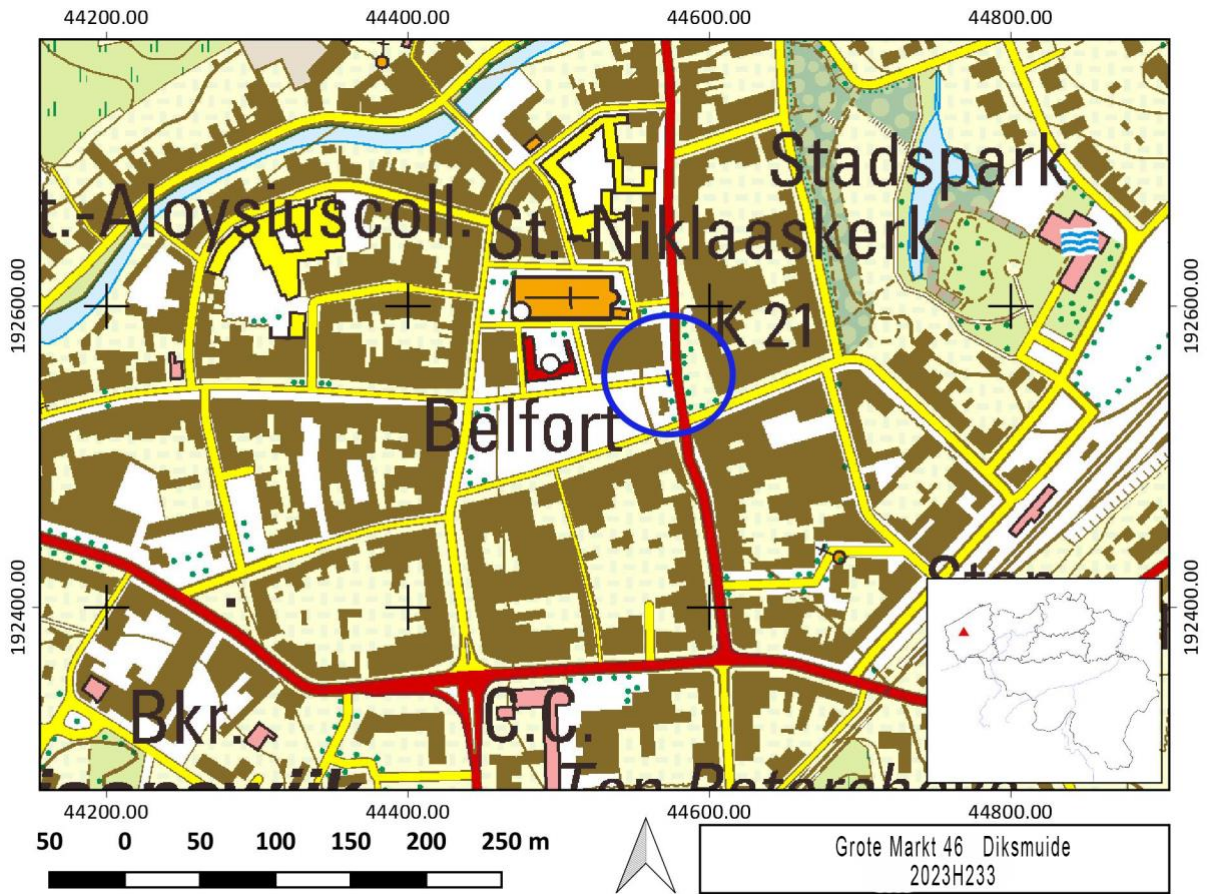
Bij die werken zijn verschillende toevallsvondsten gemeld, die telkens met gepaste aandacht zijn behandeld. Niet onverwacht ging het quasi uitsluitend over vondsten die tot de Eerste Wereldoorlog teruggaan.

Op vrijdag 31 maart 2017 meldde Infrac (sinds 2018 Fluvius) telefonisch dat men op een betonplaat was gestoten ter hoogte van de noordoosthoek van de Grote Markt. De vondst werd gedaan bij de graafwerken voor de aanleg van de elektriciteitsvoorziening uitgevoerd door Infra nv. Zij boden de ruimte om de nodige archeologische vaststellingen te doen op maandag 3 april 2017.

Het voorziene veldwerk werd volledig afgerond. Omdat het om een zeer beperkte toevallsvondst gaat, wordt de uitwerking van dit onderzoek en de verdere interpretatie binnen de ruimere historische context bondig gehouden.

Figuur 1: Locatie op het GRB van de sleuf waarin de toevallsvondst werd gedaan (© Digitaal Vlaanderen).

Figuur 2: Topografische kaart met situering van de vindplaats (© Digitaal Vlaanderen).

3 DE ONDERZOEKSOPDRACHT, WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN HET ONDERZOEK, DE ONDERZOEKSVRAGEN EN HET VERDER ONDERZOEK

Een toevalsvondst dient steeds op korte termijn behandeld te worden. Hierdoor beperkte de onderzoeksopdracht voor deze toevalsvondst zich tot het evalueren van het bodemarchief en het *ex situ* bewaren van mogelijk archeologisch materiaal dat dreigde vernietigd te worden. Het bureauonderzoek dat de landschappelijke, bodemkundige, historische en archeologische voorkennis van de vindplaats verzamelt, is noodzakelijkerwijze ná het terreinonderzoek gebeurd. De resultaten zijn in dit eindverslag opgenomen (zie hoofdstuk 5).

Bij het graven van een sleuf voor de elektriciteits- en andere voorzieningen stootten werknemers van Infra nv op een betonplaat. Ze verwittigden meteen de werfopzichter voor opdrachtgever Infrac. Hij nam telefonisch contact met de toenmalige buitendienst van het agentschap Onroerend Erfgoed in Zarren (W.-VI.).

Omdat er sterke aanwijzingen waren dat de betonplaat gerelateerd kan worden aan Wereldoorlog erfgoed, werd overgegaan tot archeologisch onderzoek. In samenspraak is beslist het veldwerk zo snel mogelijk uit te voeren. Het administratieve luik liep door omstandigheden enige vertraging op¹.

Een voorafgaande vraagstelling was niet aan de orde. Het doel van het onderzoek beperkte zich tot inzicht verkrijgen in de aard van de aangetroffen archeologische sporen en vondsten, hun datering en indien van toepassing hun relatie en fasering. Kan de betonplaat gedateerd worden? Leren de structurele kenmerken ons iets over de aard van de structuur en de bouwmethode? Past de structuur in de bredere historische context van de Grote Markt?

Marc Dewilde (veldwerkleider) en Nico Beernaert (technisch assistent) van Onroerend Erfgoed konden op 3 april 2017 het veldwerk in één dag afronden. In de eerder nauwe sleuf voor bekabeling waren slechts enkele waarnemingen mogelijk. Na opschoning is de betonnen plaat ingemeten ten opzichte van het hoekhuis Grote Markt – De Breyne Peellaertstraat (fig. 1 en 2). Daarnaast zijn enkele details genoteerd. De gegevens zijn later op een digitaal plan overgezet. Er werden tijdens het onderzoek geen archeologische artefacten aangetroffen.

Eigen aan het onderzoek van een beperkte toevalsvondst is dat de uitwerking ervan veel vertelt over deze vindplaats maar weinig over de ruimere context. Niettemin zijn voor het eindverslag de resultaten van het archeologisch onderzoek bestudeerd in het licht van de archeologische voorkennis van het gebied en de historische context om te komen tot een interpretatie van de site.

Naast het afstemmen van de toevalsvondst met historische kaarten, luchtfoto's en voorgaand archeologisch onderzoek op en nabij de Grote Markt, kon de betonplaat ook worden vergeleken met de nabijgelegen vondst van een gelijkaardige structuur in het najaar van 2017, tijdens de archeologische begeleiding van rioleringswerken op de Grote Markt.

¹ Hierdoor werd de toevalsvondst pas op 10 april 2017 officieel gemeld in de toevalsvondst-applicatie.

Figuur 3: Zicht naar het noorden op de betonplaat aangesneden in de sleuf aangelegd voor elektriciteitsvoorzieningen.

4 DE CONTEXT

4.1 LANDSCHAPPELIJKE CONTEXT

Diksmuide kwam tot stand op het uiteinde van een uitloper van de Midden-West-Vlaamse heuvelrug. Bodemkundig vormt deze uitloper de afscheiding tussen de zandstreek (ten noorden) en de zandleemstreek (ten zuiden). Tegelijk wordt contact gemaakt met de kleiige poldergronden (IJzervallei) in het noorden.

De noordoosthoek van de Grote Markt, ter hoogte van de onderzoekssleuf, is gelegen op ca. 8,5 – 8,7 m TAW.² Het onderzoeksgebied situeert zich te midden van bebouwd gebied (niet gekarteerd en daardoor aangeduid op de Bodemkaart als OB of kunstmatige grond) met dus weinig informatie over de natuurlijke bodem. De hier onderzochte structuur was weliswaar ingegraven in de top van de geaccumuleerde middeleeuwse lagen, die voor de Diksmuidse Grote Markt ongeveer 2 m dik zijn (zie verder).

4.2 HISTORISCHE EN ARCHEOLOGISCHE CONTEXT

Omdat het hier om een kleine toevalsvondst gaat waarbij het historisch en archeologisch kader pas na het terreinwerk kon worden onderzocht, wordt de historische en archeologische context beperkt tot wat relevant is voor de vindplaats.

De hier besproken toevalsvondst bevindt zich midden in de historische stadskern van Diksmuide. De aanzet tot de ontwikkeling van Diksmuide ligt in de (middeleeuwse) ontginning van de kustvlakte. Een kleine, vanuit Esen gestichte nederzetting groeit dankzij zijn ligging aan een actieve kreek uit tot een stad in de 12de en 13de eeuw met een bloeiende lakennijverheid en stadsrechten.³ De Grote Markt wordt in de 13de eeuw het nieuwe centrale marktplein binnen de versterkingen. Er ontstaan belangrijke gebouwen aan de oostzijde van de markt. Tijdens verschillende archeologische opgravingen op en in de nabijheid van de markt zijn al meermaals hoofdzakelijk donkere (organische) ophogingspakketten aangetroffen die op basis van het vondstmateriaal kunnen worden gedateerd vanaf de late 12de, de vroege 13de eeuw tot midden 14de eeuw. Het gaat om de ophoging van de Grote Markt die lange tijd onverhard moet zijn geweest.⁴

Vanaf de 14de eeuw heerst er een politieke en economische achteruitgang. Begin 15de eeuw wordt nog gestart met de aanleg van een meer uitgebreide stadsversterking die echter nooit wordt vervolledigd. De versterking van 1359 wordt wél hersteld. In de 16de en 17de eeuw gaat de handelsfunctie van Diksmuide verder achteruit en is het er ook politiek onrustig waardoor het stadscentrum en stratenpatroon nauwelijks verandert.⁵

Eind 19de – begin 20ste eeuw komen er enkele architecturale wijzigingen aan de Grote Markt. In die periode loopt er onder andere ook een tramlijn vanaf de Stationsstraat over de oostelijke zijde van de Grote Markt naar de toenmalige Noordstraat (de huidige De Breyne Peellaertstraat).⁶

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, tot de val van Diksmuide op 10 november 1914, is de Grote Markt een belangrijk geallieerd militair punt. In het stadhuis bevindt zich namelijk het hoofdkwartier

² Bodemverkenner (Databank Ondergrond Vlaanderen).

³ INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023a; Graaf Filips van de Elzas verleent Diksmuide in 1163 in een keure dezelfde vrijheden aan de nieuwe havenstad Nieuwpoort als aan Diksmuide (Degryse 1947, 16).

⁴ Pype *et al.* 2011; De Gryse en Eggermont 2018.

⁵ De Meulemeester 1986, 73-91; Dewilde 1986, 134-157; De Gryse en Eggermont 2018, 12.

⁶ Sweco Belgium 2017, 27.

van Generaal Baron Alphonse Jacques de Dixmude. Om die reden wordt de Grote Markt dan ook sterk getroffen door vijandelijk geschut. De stad (en de markt) wordt herleid tot puin.⁷

In het verdere verloop van de Eerste Wereldoorlog is Diksmuide door de Duitsers van allerlei militaire infrastructuur voorzien. In de tot puin geschoten stad komen vooral bunkers, prikkeldraadversperringen, smalspoorlijnen en andere infrastructuren voor. Op postkaarten en kaartmateriaal is te zien dat bunkers dikwijls in de puinen van 'bestaande' gebouwen geïntegreerd zijn (bv. fig. 5a).

Op militaire luchtfoto's is ter hoogte van het onderzoeksgebied nog geen structuur zichtbaar in augustus 1916. De eerste sporen zijn duidelijk vanaf januari 1917 (fig. 4). Er is ook een bunker te zien. Op de zijkanten van deze bunker sluit een vermoedelijke loopgraaf aan. Ook een deels omgevende prikkeldraadversperring valt op.⁸

Figuur 4: Militaire luchtfoto genomen in januari 1917 van Diksmuide met zicht op een militaire structuur in de noordoosthoek van de Grote Markt. Copyright UGent.

De loopgravenkaarten uit 1917 en 1918 tonen ook een structuur ter hoogte van toevalsvondst.⁹ In de loop van deze twee oorlogsjaren is op de kaarten een evolutie te merken in de structuur. Op een Duitse kaart van 17 juli 1917 (fig. 5 a) is een cirkel met punt genoteerd ten oosten van een verzameling kruisjes over de hele markt (die palen met prikkeldraad symboliseren). Langs deze structuur maakt een smalspoor een bocht in westelijke richting over de markt. De Belgische kaart van 12 juli 1917 geeft iets meer details over de Duitse stelling (fig. 5 b): In de hoek van de markt is een rechthoek en een vierkant getekend (standaard symbool voor een bunker). De twee pijltjes verbonden met de structuren geven de oriëntatie van aanwezig geschut aan in westelijke richting.

⁷ De Gryse en Eggermont 2018, 15.

⁸ Luchtfoto en bijkomende informatie verkregen van Birger Stichelbaut (UGent) (19 januari 2021).

⁹ Kaartmateriaal en duiding verkregen van Simon Verdegem (Ruben Willaert bvba) (september 2023). De Belgische en Duitse kaartbladen zijn afkomstig van resp. het Koninklijk Legermuseum te Brussel (KLM) en de National Archives in Kew (*Captured German Trench maps CGTM*).

In latere kaarten van 1917 en 1918 worden systematisch toevoegingen getekend die wijzen op een verdere uitbouw van de stelling. De verbinding met een volle lijn tussen beide structuren (de rechthoek en het vierkant) suggereren verdere betonning en de uitbouw tot een volwaardige batterij (bijvoorbeeld zichtbaar op de Belgische kaarten van 1/11/1917 en 1/8/1918, fig. 5 c en d).

Figuur 5 a-d: Details van Diksmuide Grote Markt uit de Duitse (a) en Belgische (b-d) loopgravenkaarten van 1917 en 1918: resp. van 17/07/1917, 12/07/1917, 1/11/1917 en 1/8/1918 (bron a: National Archives Kew, bron b-d: Koninklijk Legermuseum).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ten slotte zijn twee schuilkelders onder de Grote Markt aangelegd voor de Diksmuidse bevolking¹⁰. Deze situeren zich echter op een andere plaats dan de hier besproken toevalsvondst.

¹⁰ Inventaris Onroerend Erfgoed 2023b; Sweco 2017, 33.

5 BESCHRIJVING VAN DE SITE

5.1 BODEMKUNDIGE SITUATIE

Door de beperkte omvang van de toevalsvondst zijn geen specifieke bodemkundige waarnemingen gedaan. Het maken van bodemkundige referentieprofielen was binnen de context van het terreinonderzoek niet van toepassing.

De structuur is 1 m ingegraven in de middeleeuwse ophogingslagen (zie 4.2.).

5.2 SPOREN EN STRUCTUREN

In de smalle sleuf gegraven voor de elektriciteitsvoorzieningen konden enkel wat summiere vaststellingen gedaan worden.

De onderkant van de betonplaat die in de sleuf doorsneden was (fig. 6 en 7), situeerde zich op 1 m onder het marktoppervlak. De betonplaat was 0,4 m dik. In de betonstructuur, die summiere sporen van wapening vertoonde, waren drie houten liggers (19 x 9 cm) ingebed. De onderlinge afstand van deze liggers bedroeg 0,6 m. Hieraan waren misschien andere voorzieningen vastgemaakt.

Figuur 6: Noordwestelijk zicht op de betonplaat met uitstekende houten liggers in het sleufprofiel.

Figuur 7: Detail van de betonnen bodemplaat met twee uitstekende liggers in het sleufprofiel.

Er zijn aanwijzingen dat de westelijke rand van deze betonstructuur zich 3,7 m van de onderzochte sleuf bevond. Bij de grootschalige rioleringswerken in functie van de heraanleg van de markt werd namelijk ter hoogte van de noordoosthoek van de Grote Markt ook een deel van een vloerplaat vrij gelegd over de volledige breedte van de sleuf. Er ontbrak betonpuin bovenop deze plaat. Deze vondst werd gedaan tijdens de archeologische werfbegeleiding door Ruben Willaert bvba o.l.v. Janiek De Gryse (tussen 11 september 2017 en 15 januari 2018) (fig. 8).¹¹

¹¹ Foto en documentatie verkregen van Janiek De Gryse (Ruben Willaert bvba) (maart 2020); De Gryse & Eggermont 2023 publicatie in opmaak.

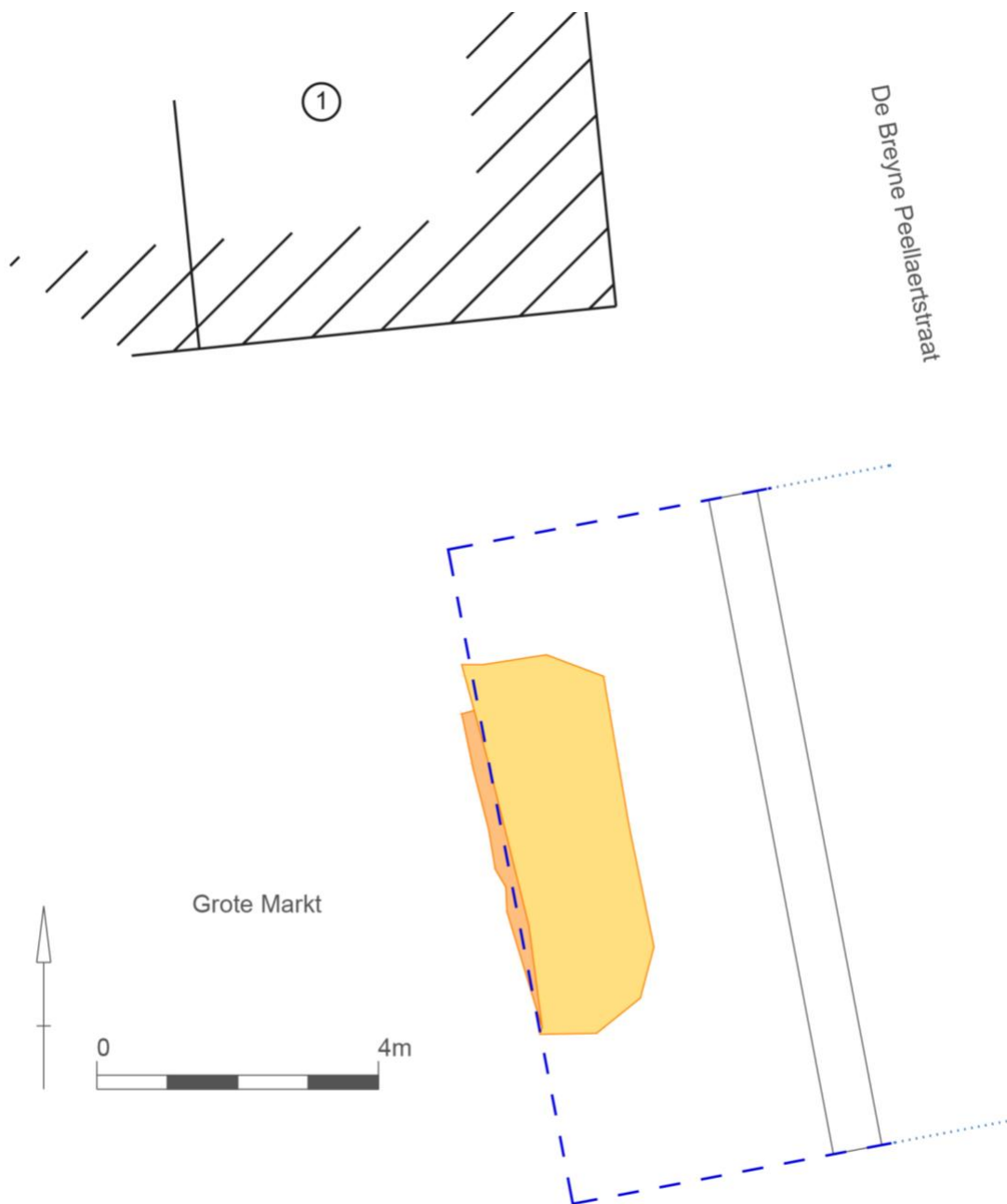

Figuur 8: Gedeelte van de betonnen plaat aangetroffen bij rioleringswerken najaar 2017 – januari 2018. Copyright Ruben Willaert bvba.

De combinatie van de opmeting van het betonplatform in de rioleringsseuf door Ruben Willaert bvba en de opmeting in de sleuf voor de elektriciteitsvoorziening leert dat de structuur 9,5 op minstens 4,5 m groot was (fig. 9). Dit komt ongeveer overeen met de afmetingen van de structuur op de historische luchtfoto, namelijk 10,4 op 4,5 m (fig. 4).

Figuur 9: Ten zuiden van De Breyne Peellaertstraat 1 is in geel en oranje de betonstructuur weergegeven, door Ruben Willaert bvba opgemeten in een rioleringsleuf. De grijze lijn geeft een deel van de meer oostelijke sleuf voor elektriciteitsvoorziening weer tot aan de noord- en zuidelijke grens van de opgemeten betonplaat. De blauw gestreepte lijn geeft een mogelijke reconstructie van het platform. Copyright Onroerend Erfgoed, tekening: Johan Van Laecke.

5.3 VONDSTEN

Er zijn bij dit summier onderzoek geen mobiele vondsten gedaan.

5.4 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

De betonplaat is ingegraven in de middeleeuwse ophogingslagen van de Grote Markt. De aard van de structuur (bijvoorbeeld het gebruik van hout) aangevuld met een luchtfoto en loopgravenkaarten bewijzen dat deze dateert uit de Eerste Wereldoorlog. Deze plaat is te interpreteren als de vloerplaat van een afgebroken bunker. De luchtfoto en de loopgravenkaarten bevestigen dit.

Het feit dat in het afsluitend pakket geen betonpuin voorkomt zou kunnen wijzen op een platform. Ook is de plaat niet in een verwoest gebouw geïntegreerd zoals de meeste bunkers. Er kan daarbij aan de opstelling van enkele mortieren gedacht worden. Mortieren lieten hun projectielen in een boog op de vijandelijke linies terechtkomen.

Een luchtfoto uit januari 1917 geeft echter aan dat deze betonnen plaat de vloerplaat zal zijn geweest van een redelijk grote bunker. Ook de loopgravenkaarten van 1917 en 1918 laten zien dat de betonstructuur verder is uitgebreid in de loop van deze jaren tot een volwaardige batterij waar de hier besproken betonnen plaat een onderdeel van is. Eventueel betonpuin kan dus zijn opgeruimd na afbraak van de structuur.

Op de loopgravenkaarten opgemaakt tussen 12 juli 1917 en 1 augustus 1918 staan tegen de structuren ook westelijk gerichte pijlen getekend, wat aangeeft dat er op die plaats ook mortieren en/of mitrailleurs opgesteld stonden.

5.5 SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Tijdens de Eerste Wereldoorlog is Diksmuide door de Duitsers van allerlei militaire infrastructuur voorzien. In de tot puin geschoten stad kwamen vooral bunkers, prikkeldraadversperringen, smalspoorlijnen en andere structuren voor.

De aangetroffen resten, ingegraven in de middeleeuwse ophogingslagen van de Grote Markt kunnen met een bunker geassocieerd worden. Een luchtfoto (januari 1917) bevestigt dat. Op die foto zijn ook een loopgraaf en prikkeldraadversperringen te zien. Loopgravenkaarten (uit 1917 en 1918) geven aan dat op die plaats ook mortieren en/of mitrailleurs stonden.

6 SAMENVATTING

Bij begeleidende werken voor de heraanleg van de Diksmuidse Grote Markt zijn in de noordoosthoek resten van de betonnen vloerplaat aangetroffen tot 1m onder het oppervlak. De structuur bevatte beperkte bewapening en houten liggers van een bunker uit de Eerste Wereldoorlog. In januari 1917 was de bunker al in gebruik en in 1917 en 1918 werd ze verder uitgebouwd tot een volwaardige batterij met plaats voor mortieren en/of mitrailleurs.

7 BIBLIOGRAFIE

DE GRUYSE J. & EGGERMONT S. 2018: *Grote Markt (Diksmuide, West-Vlaanderen). Archeologisch vooronderzoek vanuit wetenschappelijke vraagstelling*. Eindverslag. Sint-Michiels-Brugge: Ruben Willaert bvba.

DE GRUYSE J. & EGGERMONT S. [2023]: *Grote Markt (Diksmuide, West-Vlaanderen). Archeologische werkbegeleiding*. Verslag in opmaak.

DE MEULEMEESTER J. 1986, Burchten en stadsontwikkeling: archeologische beschouwingen bij de kaarten van Jacob van Deventer, *De Duinen* 16, 73-91.

DEGRUYSE R. 1947: Oude en nieuwe havens van het IJzerbekken in de Middeleeuwen, *Annales de la Société d'Emulation de Bruges* 84/1, 5-40. <https://doi.org/10.21825/hvvg.v84i1.4091>

DEWILDE M. 1986: De topografische groei van Diksmuide - deel 1, *Den Dyzere* 5/4, 134-147.

INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023A: *Historische stadskern van Diksmuide* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/140003> (geraadpleegd op 3 oktober 2023).

INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023B: *Schuilkelders* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/213593> (geraadpleegd op 3 oktober 2023).

SWECO BELGIUM 2017: *Beheersplan Grote Markt & Omgeving Diksmuide*, definitieve versie mei 2017.

8 BIJLAGEN

8.1 LIJST VAN ORIGINELE PLANNEN

Analoog locatieplannetje op millimeterpapier

8.2 LIJST VAN SPOREN

Enkel bunkerplaat geregistreerd, als één spoor

8.3 LIJST VAN FOTO'S

fotonummer	beschrijving	foto
R0011729	Overzicht aanlegsleuf, vanuit het N	Marc Dewilde
R0011730	Overzicht aanlegsleuf, vanuit het Z	Marc Dewilde
R0011731	Detail (bodemplaat), vanuit het Z	Marc Dewilde
R0011732	Algemeen overzicht, vanuit het Z	Marc Dewilde
R0011733	Overzicht, vanuit het NO	Marc Dewilde
R0011734	Detail (bodemplaat), vanuit het Z	Marc Dewilde
R0011735	Superdetail (bodemplaat), vanuit het Z	Marc Dewilde

